

**AZERBAIJAN SAHASI TÜRK EDEBİYATINDA İLK
SÜRELİ YAYIN FAALİYETLERİ VE
“MOLLA NESREDDİN DERGİSİ”**

Mitat DURMUŞ

ÖZET

Azerbaycan sahası Türk edebiyatında ilk süreli yayın çalışmaları 19. yüzyılın sonunda başlar. Bu tarih, Türkiye sahası Türk edebiyatı için de aynı dönemi kapsar. Çalışmada her iki coğrafyada süreli yayın faaliyetlerinin hangi düzeyde olduğu ve özellikle Azerbaycan’da ilk deneyimlerin hangi amaçlar doğrultusunda gerçekleştirildiği açıklanmak istenmiştir. 19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başında yayımlanmış ve Azerbaycan sahası Türk edebiyatında bir ekol olmuş, *Molla Nesreddin* dergisinin tanıtılmasına özen gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan sahası Türk edebiyatı, süreli yayınlar, Molla Nesreddin.

**IN THE AZERBAIJAN FIELD TURKISH LITERATURE,
THE FIRST PERIODICAL PUBLICATIONS AND “MOLLA
NESREDDİN DERGİSİ”**

ABSTCART

In the Azerbaijan Field Turkish Literature, the first periodical publication studies started at the end of the 19th century. This date includes the same period for the Turkish Field Turkish Literature. In this study, in which level the periodical publication activities at both geography are and through which aims the experiences are realized are tried to be explained. It is given great importance to the “Molla Nesreddin” magazine which was published at the and of the 19th century and at the beginning of the 20th century and which is an great example for the Azerbaijan Field Turkish Literature.

Key Words: Azerbaijan Field Turkish Literature, Periodical Publications, Molla Nesreddin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

Molla Nesreddin dergisinin ilk sayısının ilk sayfası.

“Sizi deyip gelmişem...”

Batılılaşma süreci doğrultusunda, Türkiye'nin 19. yüzyılın başında girdiği süreli yayın faaliyetlerinin bir benzerini de Azerbaycan sahası Türk edebiyatında görmekteyiz. Bilindiği gibi, Türkiye’de 1831 yılında yayımlanan ilk süreli yayın “*Takvim-i Vakayi*” adıyla çıkan resmî gazetedir (Sevük 1942,24).

19. yüzyıldan önce Azerbaycan’ın Rusya ile birleştirilmesi, siyasî ve iktisadî açıdan olduğu kadar kültürel açıdan da önemli bir dönüm noktasını teşkil eder. Türkiye sahasında görülen yenilik hareketleri, batı dünyası ekseninde şekillenirken, Azerbaycan’da görülen yenileşme hareketleri ise Rusya ekseninde gerçekleşir. Realist edebiyatın ilk örnekleri, modern tiyatro anlayışının ilk denemeleri, roman ve hikâye türünün geleneksel çizgiden ayrılan ilk anlatımları, Rusya eksenli şekillenir.

Çarlık Rusya’sının müstemleke siyaseti zamanla törpülenirken, Azerbaycan’da da yeni demokratik idealler, yazarlar arasında yaygınlık kazanmaya başlar. Abbasgulu Ağa Bakıhanov Gudsî, İsmail Bey Gutgaşanlı, Mirza Şefi Vazeh, Mirza Fetali Ahundov, Hasan Bey Zerdabi, Seyid Azim Şirvani gibi birçok yazar ve düşünür, yeni idealler etrafında toplanır ve halkı bu noktada aydınlatmayı kendilerine önemli bir vazife hissederler. (Ahundov 1959,8) Tıpkı Türkiye sahası Türk edebiyatında İbrahim Şinasi’nin yenileşmenin ilk şartı olarak halka yönelmeyi ilke edinmesi ve bu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

ilkeyi gerçekleştirebilmek için gazete faaliyetlerine girişmesi gibi, Azerbaycan'da da adlarını andığımız yazar ve düşünürler bu amaçla gazeteyi önemli bir unsur olarak görürler. Kafkasya'da Rusların ve Gürcülerin çıkardıkları gazetelerin kamuoyundaki etkilerini yakından görme olanağı elde eden isimler, gazeteciliğe yönelirler.

“*Tiflisskoe Vedomosti*” (Tiflis Haberleri) adıyla 4 Haziran 1828'de Tiflis'te Rusça olarak çıkan ilk gazete önceleri, tıpkı 1831'de Türkiye'de yayımlanan *Takvim-i Vakayi* gibi resmî içerik taşımaktadır. Puşkin'in Erzurum seyahatinden sonra gazete, sosyal bir içerik de kazanmaya başlar.

Tiflis Haberleri gazetesi, 1829'da Gürcüce ve Rusça, 1830'da Farsça, 1832'de Azerbaycan Türkçesiyle çıkmaya başlar. Bu 1832 tarihi, Azerbaycan Türkçesiyle çıkan ilk gazetenin de tarihidir. Gazetenin Gürcü ve Rus dilinde çıkan sayıları mevcut olmasına karşın, Azerbaycan Türkçesiyle çıkan sayıları ne yazık ki şimdiye kadar bulunulamamıştır. Gürcüce ve Rusça çıkan sayılardan da anlaşıldığı gibi gazete, önemli bir sosyal içeriğe de sahiptir. Ancak, gazetenin Azerbaycan Türkçesiyle çıkan sayıları bulunulamadığından içeriği hakkında da çok fazla bilgi yoktur (Ahundov 1959,8).

Azerbaycan Türkçesiyle çıkan ikinci gazete, *Gakavkazskiya Vestnik* (Kafkasya Ötesinden Haberler) adıyla yine Tiflis'te yayımlanır. Bu gazete de ilk gazete gibi önce Rusça sonra Gürcüce ve Azerbaycan Türkçesiyle yayımlanır. 1838'de Rusça, sonra 1845'te Gürcüce ve Azerbaycan Türkçesiyle yayımlanır. A. Abramaşvili, gazetenin Azerbaycan Türkçesiyle çıkan ilk sayısını -tıpkı basım şeklinde- 1956 yılında yeniden yayımlamıştır (Abramaşvili 1956, 69-79).

A. Abramaşvili ve Yavuz Akpınar'ın verdiği bilgiden anlaşıldığı üzere, gazete resmî içerikli bir yayındır (Abramaşvili 1956, 69-79; Akpınar 1994,89). Babacan Lazarev tarafından Rusça'dan çevrilerek yayımlanan gazete sadece 50 sayı çıkabilmiştir. Adını andığımız bu iki gazeteyi Yavuz Akpınar, devlet tarafından çıkarılması, tek yapraklı ibaret olması, çok az sayıda basılması ve millî özellikler taşımaması gerekçesi ile Azerbaycan sahası Türk edebiyatının ilk gazeteleri arasında görmez (Akpınar 1994,89).

Özellikle 19. yüzyılda adını yenileşme hareketi olarak nitelendirdiğimiz, toplumdaki değişim hareketlerinin Türkiye ile Azerbaycan bağlamında ne denli paralellik gösterdiği, süreli yayın faaliyetlerinden de anlaşılmaktadır.

Azerbaycan'da, 19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başlangıcında gazetecilik faaliyetlerine karşı çok büyük bir ilgi vardır. Gürcistan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

Devlet Arşivi¹ ve Süreli Yayınlar Dairesindeki materyaller bu ilginin ne denli yoğun olduğunu gösterir. Ancak, gazetecilik faaliyetlerine karşı duyulan ilgiyle, Çarlık Rusyası'nın kendi ideallerine karşı duyduğu ilgi arasındaki çelişki, gazetecilik faaliyetlerini sekteye uğratır.

1875 yılında Hasan Bey Melikzâde Zerdabi'nin çıkardığı *Ekinci* gazetesi, adından da anlaşılacağı gibi, daha çok tarımsal bilgilerin verildiği bir gazetedir. 22 Temmuz 1875'de Bakü'de yayımlanan gazete, 1875'te 12, 1876'da 24 ve 1877'de 20 sayı olmak üzere toplam 56 sayı çıkar. Hükümetçe her türlü siyasî meseleden uzak tutulmak istenen *Ekinci* gazetesi, sadece tabiatla ilgili makalelerin, tabiat olaylarına ilişkin haberlerin ve tarımcılıkla ilgili bilgilerin verildiği bir gazete konumunda kalır. Ancak, tabiata ilişkin bilgilerin yer aldığı yazılarda daha çok, Darwinist anlayışın ön plana çıkarılmış olması dikkati çeken önemli bir unsurdur. Bu açıdan bakıldığında *Ekinci* gazetesinin daha ilk sayıdan itibaren sosyal bir içerik taşıdığı da söylenebilir. Öyle ki, gazetenin çıkarılma gayesini açıklayan ilk sayısında belirtilen: “*Ekin ve ziraet heberleri, yani bizim ya geyri vilayetlerde olan ekinlerden, onları ekib becermekden, onları ekib beceren vektde işlenen esablardan, ekin yerini şum etmekten, ekin yeri guvvetli etmekten ötrü o yere geyri şeyler garışdırmagdan, hulasa, ekinlerden ve ekini biçib, götürüb, döyüb sahlamagdan danışığ olacagdır.*”² şeklindeki ifadeler tarıma dayalı bir toplum olan Azerbaycan Türklerinin bilmediği şeyleri anlatmaya yönelik olma vasfını çok fazla koruyor görünmemektedir. Hasan Bey Zerdabi tarafından kaleme alınan bu yazının sonunda yer alan; “...neçe ki, meseldir deyerler: **'Zemane'** sana saz olmasa, sen **zamaneye** saz ol” ifadesi zamanenin gazetecilikten beklentisini de ifade eden bir anlatıma bürünmüştür. Yine gazetenin, ikinci sayısından itibaren giderek sosyal ve iktisadî konulara yönelmesi dikkati çeker. 2. sayıda ‘ticaret sorunları’, 3. sayıda ‘matbuat ve yazıcılık’, 4. sayıda ‘Kafkasya’ya demir yolunun yapılmasının önemi’, 8. sayıda ‘Azerbaycan halkı için okulların yokluğu’, 10. sayıda ‘mahkemelerdeki adaletsizlikler’ hakkında yazıların yer aldığı görülür. Gazete, her geçen gün biraz daha sosyal konuların içine girmiş, zamanla, okullarda hangi bilimlerin okutulmasının dahi tartışıldığı bir nitelik kazanmıştır.

¹ Azerbaycan Türkçesi ile çıkan ilk gazetelerin -Molla Nesreddin dergisi de dahil olmak üzere- büyük çoğunluğu Tiflis'te yayımlandığından, bu gazetelere ait dokümanlar Gürcistan Devlet Arşivindedir.

² “*Ekinci*”, S.1, 22 İyul 1875

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

Tarımsal bilgilerin verildiği bir gazete özelliğinde çıkan *Ekinci* gazetesinin zamanla sosyal içeriğe ulaşmasında da dönemin Çarlık Rusyası'nın devlet idaresi ile doğrudan ilişkisi vardır. 1872'de gazete çıkarmak için girişimlerde bulunan Hasan Bey Zerdabi, üç yıl sonra, tarımsal bilgi ve haberlerin yer alacağı bir gazete çıkarmayı ve gazetesinin adını da bu sebepten dolayı *Ekinci* koyacağını açıkladıktan sonra bu arzusunun gerçekleştirilebilmiştir. Moskova Üniversitesinde öğretim üyesi olmayı reddederek Azerbaycan'a dönen Zerdabi, bütün çalışmalarını halkı aydınlatma amacına yöneltir. Böylesi bir amaçtan dolayıdır ki, Çarlık idaresi altındaki Türklerin çıkarmayı başardıkları ilk millî Türk gazetesi olmayı da gerçekleştirmiştir. (Akpınar 1994,89)

Ekinci gazetesinin çıkarılma amacı her ne olursa olsun, bu yıllarda Azerbaycan Türkçesi ile gazetenin yayımlanması ve gazete aracılığı ile dilin işlerlik kazanması çok daha önemlidir. *Ekinci* gazetesinin dile işlerlik kazandırarak, nesiller arasında bağ kurma işlevi görmesinin yanı sıra, aklı ön planda tutan bir tutum izlemesi de onun değerini artıran diğer bir unsurdur. Gazetenin 5. sayısında yer alan; "...egil bir şeydir ki, işledikçe tereggi eder, yani elm tehsil etdikce, egl de artar." ifadesi, Türkiye'deki yenileşme hareketinde İbrahim Şinasi'nin *Münacaat'ta* ifade ettiği;

Vahdet-i zâtına aklımca şehâdet lâzım

Cân u gönlümde münâcât ü ibâdet lâzım (Parlatır 2004,28)

söyleyişi ile yine Şinasi'nin *Müntehabât-ı Eş'ârın Müfredât* bölümündeki beyt-i murassada ifade ettiği

Nakl ü kitâb mâ'il-i takdîr eder bizi

Akl ü hisâb ka'il-i tedbîr eder bizi (Parlatır 2004,28)

düşüncesi ile birleşir.

Ekinci gazetesinin başyazarı ve sahibi olan Zerdabi, gazetesinin yayın hayatı boyunca birçok zorlukla karşılaşmış, "...gezetin çihması Amerika'da melum olduğu halda, öz veteninde çohlarının bundan heberi yohdur" diyerek okur kitlesinin ilgisizliğinden yakınmıştır.

1877'de bir yandan Dağıstan'daki toplumsal hareketler diğer yandan Osmanlı ile Rusya'nın savaşa girmesi bahane edilerek hükümet tarafından gazetenin yayınına son verilmiştir.

Azerbaycan'da gazete ve dergicilik faaliyetleri ilk yıllarından itibaren daima bir kontrol mekanizması altında çıkarılmıştır. Doğrudan devlet yönetimi tarafından oluşturulmuş bir nevi sansür heyeti rolü üstlenmiş olan *senzura komitesi*, gazete ve dergiyi kimin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

çıkartabileceğinden tutun da, içeriğinde nelere yer vermesi gerektiğine kadar birçok şeye müdahil olmuştur. Böylesi bir sürecin yaşandığı yıllarda Hacı Said Efendi Ünsüzade, 12 Aralık 1878'de senzura komitesine başvurarak gazete çıkarma isteğinde bulunur (Zeynalov 1985,83). Said Efendi'nin bu isteği 1 Ocak 1879'da kabul edilir. 15 gün sonra 16 Ocak 1879'da Said Efendi tarafından *Ziya* isimli gazete Tiflis'te Azerbaycan Türkçesi ile çıkarılmaya başlanır. İki yıl *Ziya* adıyla çıkan gazete (76 sayı), 16 Aralık 1880'den sonra *Ziya-yı Gafgaziya* adıyla yayın hayatını devam ettirir. *Ziya-yı Gafgaziya*, 1883'e kadar Tiflis'te, 1883'ten 1884'e kadar da Şamahı'da çıkar. 1884'te Hacı Said Ünsüzade'nin ölümü ile gazetenin yayın hayatı da sona erer. Dolayısıyla gazetenin Şamahı'da çok fazla yayımlanma olanağı olmaz. Ancak 11 sayısı burada çıkarılabilmektedir.

Ziya ve *Ziya-yı Gafgaziya*, Azerbaycan matbuat hayatında önemsiz bir gazete olarak kabul edilmiş, hakkında sıklıkla tenkit yazıları yazılmıştır. Yayın ilkeleri olarak *Ekinci* gazetesi ile tam bir karşıtlık içinde olan *Ziya-yı Gafgaziya*, daha çok dinî konulara yönelmiş, batıl inançlar, cennet cehennem gibi kavramlar üzerinde durmuştur. Kendinden önceki *Ekinci* ile aralarındaki bu karşıtlık kendinden sonraki *Keşkül*, *Şergi Rus* gibi gazetelerle de devam etmiştir.

Ziya ve *Ziya-yı Gafgaziya*'da S.E. Şirvanî, Hasan Zerdabi, İ. Nazir, M.R. Daniş, Nakâm, S. Velibeyof... gibi şahsiyetlerin yazıları görülür. Bu gazetelerin yazı konuları arasında dini kavramlar ve terimler olduğu gibi bugün dahi tartışmaları yürütülen alfabe konusu da vardır.

Ziya ve *Ziya-yı Gafgaziya* gazetesini çıkaran Hacı Said Ünsüzade'nin kardeşi Celal Ünsüzade de gazeteciliğe meraklı bir şahsiyettir. 1883 yılında yine Tiflis'te *Keşkül* adıyla yayımlanan dergi, 19. sayıdan (1891) itibaren, haftalık gazete olarak yayınına devam ettirir ve toplam 567 sayı çıkar. *Keşkül* dergisi kendinden önceki gazetelerden farklı olarak edebî sorunları ön planda tutmuş, Azerbaycan Türkçesinin yanı sıra Farsça, Arapça ve az da olsa Rusça yazılara da yer vererek, evrensel ve çok dilli bir dergi niteliği kazanmıştır. *Ekinci* gazetesinde doğa bilimleri, *Ziya* ve *Ziya-yı Gafgaziya*'da dinî konular işlenirken, *Keşkül*'de millî konulara çok daha fazla yer verilmiştir. Daha 1890-1891'li yıllarda -Azerbaycan sahası Türk edebiyatında- ilk kez *millet* kavramı bu gazete aracılığı ile tartışma alanına açılmış, *millet* ve *din* kavramlarının ayrı ayrı olgular olduğu ilk kez burada dile getirilmiştir.³

³ *Keşkül*, S.115, 1890

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

Çarlık Rus hükümeti, gazetenin dilinde Osmanlı Türkçesi yoğunluk kazanıyor, fikir olarak Türk ve İslam birliği fikri işleniyor düşüncesi ile gazeteyi sıkı takibe alır ve Ünsüzade'yi Türkiye'ye göç etmek zorunda bırakır. Ünsüzade'nin Türkiye'ye gelişiyle birlikte (1891) *Keşkül*'ün yayın hayatı da sona ermiş olur. Bu tarihten (1891) sonra, yaklaşık olarak 10 yıl boyunca Azerbaycan Türkçesiyle gazete ve dergilik faaliyetinin olmadığı görülür.

Azerbaycanlı aydınlar tarafından dergi ve gazete çıkarma girişimi birçok kez başarısızlıkla sonuçlanır. Örneğin, 1896'da Mehmet Ağa Şahtahtinski (Şahtahtlı), Tiflis'te Azerbaycan Türkçesiyle *Tiflis*; 1900 yılında Kamal Ünsüzade, *Danış (Bilig)*, ismiyle gazete çıkarmak için yönetime başvurmuş ancak bu girişimler sonuçsuz kalmıştır.

M. A. Şahtahtlı, birkaç yıl sonra yönetime yeniden başvurmuş ve Aralık 1902'de gazete çıkarabileceğine dair izin almıştır. *Şerg-i Rus* adıyla Mart 1903'te çıkmaya başlayan gazete, Kafkasya'da büyük bir sevinçle karşılanmış ve kısa zamanda Türkiye, İran ve diğer Türk cumhuriyetlerinde geniş okur kitlelerine hitap eder konuma gelmiştir. Gazetenin böylesine önemli bir konuma gelmesinde M. A. Şahtahtlı'nın önemli rolü vardır. Doğu ve batı dillerini çok iyi bilen M. A. Şahtahtlı, Leningrad'da dilbilim okumuş, Leipzig Üniversitesini bitirmiş ve Sorbon'da Doğu Dilleri Bölümü'nde öğretim üyeliği yapmış, entelektüel birikimi yüksek bir şahsiyettir.

Şerg-i Rus gazetesi, ilk sayıdan itibaren medeniyet ve sosyal hayat hakkında makalelere yer vermiş, bu sebepten dolayı bir taraftan Bakü'deki dergicilerce, diğer taraftan Azerbaycan sahası Türk edebiyatının gelişmesini engellemek isteyen Kışmışov ve Garahanov gibi sansür komitesinin içinde yer alan kişilerce şiddetle eleştirilmiştir. Kışmışov, “? ?” imzası ile Garahanov ise “*Hanzade*” imzasıyla, *Şerg-i Rus* ve Şahtahtlı hakkında amansız yazılar yazmışlardır. Bakü'de Rusça olarak yayımlanan *Kaspi* gazetesinde⁴ Ahmet Bey Ağayev tarafından kaleme alınmış birçok yazıya Şahtahtlı şiddetli cevaplar vermiştir. Bir müddet sonra Ağayev ile Şahtahtlı bu tür yazışmaların Azerbaycan sahası Türk edebiyatı açısından zararlı olduğunu düşünerek anlaşmışlar hatta Şahtahtlı, Ağayev ile birlikte *Şerg-i Rus* gazetesini Bakü'de çıkarmaya karar vermişler ve yönetime Aralık 1904'te başvuruda bulunmuşlardır. Ocak 1905'te başvurusuna olumlu cevap alan Şahtahtlı, gazetesinin yayımını Bakü'ye taşımıştır. Ancak, bu tarihte Azerbaycan'ın önemli zenginlerinden olan

⁴ Not: *Molla Nesreddin* dergisini çıkaracak olan Celil Memmedguluzade, daha önce *Kepsi* ve *Kafkaz* gazetelerinde “D. M.” imzası ile yazılarını yayımlamıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

Zeynelabidin Tağıyev de *Heyat* gazetesinin yayımlanması için izin almıştır. Ahmet Bey Ağayev, daha önceden anlaştığı gibi *Şerg-i Rus* gazetesinde değil de *Heyat* gazetesinde çalışmaya başlayınca, Şahtahtlı zor durumda kalmıştır.

1905 yılı Azerbaycan'da süreli yayın tartışmalarının doruk noktaya çıktığı tarihtir. 1905 Rus İhtilali ve sonrasında *İrşed*, *Heyat*, *Hümmet...* gibi gazetelerin de yayın hayatına başlaması, Azerbaycan'da yoğun bir süreli yayın tartışmasını da beraberinde getirir. Rusya- Japonya arasındaki savaşta zayıf düşen Çarlık Rusyası, iç karışıklığı engellemek için bir dizi manifesto yayımlar. Bunlardan birisi de Petersburg hükümetinin 17 Ekim 1905 tarihli söz ve matbuat özgürlüğüne ilişkin yayımladığı manifestodur. İşte *Molla Nesreddin* dergisi böylesi tartışmaların giderek arttığı bir ortamda, 17 Ekim manifestosundan da faydalanılarak yayımlanan önemli bir dergidir.

İlk sayısı 7 Nisan 1906'da çıkan edebî, siyasî ve mizahî bir dergi niteliği gösteren *Molla Nasrettin Dergisi*, gerek Kuzey Azerbaycan'da gerekse Güney Azerbaycan'da geniş bir edebî ve siyasî ortamın oluşumuna hizmet eder. Türkistan, Kırım, Kazan, Ufa, Asthana, Orenburg, Erzurum ve İstanbul gibi Türk memleket ve şehirleriyle Kahire, Tahran, Bombay, Kalküta gibi Müslüman çoğunluğun olduğu yerlerde geniş okur kitlelerine ulaşır.

1906'dan 1917 Bolşevik İhtilali'ne kadar 340 sayı çıkan dergi, daha sonra Tebriz'de (1921) 8 sayı, Bakü'de (1922-1931) 400 sayı olmak üzere toplam 748 sayı olarak çıkar(Ahundov 1959,8⁵; Gedikli 1995,29). Derginin yayını aralıklarla da olsa 25 yıl sürer. Türk dünyası edebiyatlarında süreli yayın faaliyeti açısından bu sayı oldukça önemlidir. Rus Çarlığı, İran Şahlığı ve Osmanlı Devletinin son zamanlarını mizahî bir dil ve anlatımla yeren derginin ortak Türk dünyası edebiyatı açısından önemi yadsınamaz.

Molla Nesreddin dergisini çıkaran Celil Memmedguluzade, 17 Ekim manifestosunun nasıl bir özgürlük ortamı doğurduğunu hatıralarında şöyle anlatır:

“Gelem azaldığı o yere çatdı ki, bir gün pazarda gazet satan uşagların kukureku (horozun çıkardığı ses) çağıra çağıra şekilli bir jurnal satan gördüm. Adı “Kukureku” idi... Bir nömresinde bir horoz şekli çekilmişdi. Horozun başı asrın padişahı Nikoloy'ın başı idi... Hemen jurnal benim için hayli bir kıymetli yadigardı. Hudaya! Yuhudur mu bu, ya ayn-ı hakikatdır?! Padişahı da mümkün imiş lağa koymak ve onu horoz şekline salıp dünyaya neşr eylemek? Pekli aldım

⁵ Araştırmamızda, bu çalışmadan geniş ölçüde yararlanılmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

kaçdım yoldaşımın yanına... Hele durmusan, meger durmalı asırdır... Burada asrın ilahını şekille çekirler, onu horoza okşadırlar, ama bizi indiye dek koymayıplar ki, neinki padişahın şeklini çekek, koymayıplar ki, onun ismini dua ve senasın zikr edek.” (Hacıyeva 1994,1)

Bir asra yakın bir süredir, Çarlık Rusyası'nın esareti altındaki Azerbaycan, söz söyleme özgürlüğünden mahrum iken, 17 Ekim tarihindeki manifestonun özgürlük yollarını açması, Azerbaycan sosyo-kültürü açısından son derece önemlidir.

Molla Nesreddin dergisinin yayın hayatına başlaması, Celil Memmedguluzade'nin de ifadesi ile Çarlık Rusyası'nın bu yıllardaki tarihsel değişimi ile doğrudan ilişkilidir. Celil Memmedguluzade, bu durumu; “*Molla Nesreddin'i zamane özü yaratdı.*” şeklinde ifade eder.

Derginin amacı milleti uyandırmak, aydınlatmak ve millete bilinç kazandırmak olduğundan, birinci sayısında; “*Sizin deyip gelmişem, ey benim müselman gardaşlarım*” hitabı ve “*şirin yuhuda yatan milletin tesviri.*” epigram ifadeleri yer alır.

“*Türk'ün açık ve şirin ana dili ile danışacağı*” vaat eden dergi, Arapça, Farsça ve Rusça yazan yazarları ‘ana dil’de yazmadıkları için hicveder. Bir yandan aydınların hafızalarını yenilemelerini bekleyen dergi, diğer yandan halkı bilinçlendirmeye mizah yoluyla ulaşmak ister. Derginin bölümleri arasında yer alan *Molla Nesreddin* atasözleri;

“*Akşamın işini sabaha koy, sabahın işini akşama.*”

“*Uşağın şuurulusu dersten gacar.*”

“*Falaka olmayan yerde nizam olmaz.*”

“*Bala baldan şirindir, goyma okuyup gözlerinin ışığı sönsün.*”

“*İki avratlı er, bereketli olar.*” örneklerinde olduğu gibi Nasrettin Hoca'nın fıkralarına benzer özellikte olup, güldürmekten çok düşündürmeye yönelik bir amaç güder. Yazıların yanı sıra görselliğe de önem veren dergi, düşünceyi karikatürler aracılığı ile aktarmayı da başarmıştır. Dergi Çarlık Rusyası'nı, İran Şahlığı'nı ve Osmanlı'yı güldürücü öğeler aracılığı ile tenkit etmiş, okuyucularına şu fikri vermenin endişesini taşımıştır.

“*Ey benim müselman gardaşlarım! Zamane ki, menden bir gülmeli söz eşidip başladınız gülmeye, o va'de ele güman etmiyesiniz ki, Molla Nesreddin'e gülürsünüz. Eğer bilmek isterseniz, kimin*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

üstüne gülürsünüz, o vakt goyunuz gabağımıza aynayı ve bakınız cemalinize...” (Hacıyeva 1994,3).

Yazarlar grubuna Molla Nesreddinci adı verilen dergi, 20. yüzyıl Azerbaycan sahası Türk edebiyatında bir ekol ve okul olmayı başarmış, defalarca para cezasına çarptırılmasına, takiplere maruz kalmasına, sayfalarının yazısız çıkarılmasına, dergide yazanların kâfir olarak sıfatlandırılmasına karşın, Azerbaycan Türk’ün bilinçlenmesini sağlamış ve Molla Nesreddinci nesillerin yetişmesine hizmet etmiştir.

KAYNAKÇA

- ABRAMAŞVİLİ A. (1956). “İz İstorii Azerbaidjanskoy Periodičeskoj Peçati”, (Azerbaycan Matbuatının Tarihinden) ‘Uçyoniyе Zapiski’ Azerbaidjanskogo Gosudarstvennogo Universiteta im. S.M. Kirova, S.10
- AHUNDOV Nazim (1959). **Molla Nesrettin” Jurnalının Neşri Tarihi**, Bakı: Azerbaycan Dövlet Neşriyatı
- AKPINAR Yavuz (1994). Azerî Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul: Dergâh Yayınları
- CEFEROV M. C. (1946). “Molla Nesreddin Tebriz’de”, **Edebiyyat Gezeti**, 23 Nisan
- GEDİKLİ Yusuf (1995). “Azerbaycan Matbuatında Molla Nesreddin Dergisi ve Celil Memmetkuluzade”, **Türk Edebiyatı**, S.255, Ocak
- HACIYEVA Marife (1994). **XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı**, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- İBRAHİMOV M. (1957). **Böyük Demokrat**, Bakı
- MEMMEDOV Kaman (Redaktör) (1979). **XX. Esr Azerbaycan Edebiyatı Meseleleri I**, Bakı: Elm Neşriyatı.
- MEMMEDOV Kaman (Redaktör) (1985). **XX. Esr Azerbaycan Edebiyatı Meseleleri II**, Bakı: Elm Neşriyatı
- MEMMEDZADE H. (1958). **Molla Nesreddin Jurnalı Tebriz’de**, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Nizami Adına Edebiyat ve Dil Enstitütununun Eserleri, Bakı: C. HIII
- MİREHMEDOV Eziz (1967). “Onun Şairleri de Var İdi”, **Azerbaycan Jurnalı**, S.5
- MİREHMEDOV Eziz (1980). **Azerbaycan Molla Nesreddini**, Bakı: Yazıcı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

PARLATIR İsmail (2004). **Şinasi**, Ankara: Akçağ Yayınları

SEVÜK İsmail Habib (1942). **Tanzimat'tan Beri I**, İstanbul: Remzi Kitabevi

TALIBZADE Kamal (1966). **XX. Esr Azerbaycan Tengidi**, Bakı: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyatı

TALIBZADE Kamal (1989). **Tengid ve Tengidciler**, Bakı: Yazıcı

UYGUR Erdoğan (2004). "Molla Nesreddin Dergisinin Dil Anlayışı", **V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, 20-26 Eylül 2004, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

ZAMANOF Abbas- ELİYEV Karman (1986). **Molla Nesreddinci Şairler**, Bakı: Yazıcı

ZEYNALOV Ağarefi (1985). "Ünsüzade Gardaşların Gezet Çıhardmag Cehleri", Kaman Memmedov,(Redaktör), **XX. Esr Azerbaycan Edebiyatı Meseleleri II**, Bakı: Elm Neşriyatı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*